

УДК 340.68

*С. Й. Гонгало**викладач кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
(Національний університет "Острозька академія")*

СУЧАСНИЙ СТАН СУДОВОЇ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ

Криміналістична експертиза документів являє собою один із складних видів експертиз. Це обумовлено, перш за все, великою кількістю завдань, що вирішуються в процесі таких досліджень, а також різноманітністю об'єктів, що надходять на експертизу, та складністю їх дослідження. Дослідженням документів в криміналістиці займається галузь криміналістичної техніки, яка називається криміналістичне документознавство. Криміналістичне документознавство як галузь криміналістичної техніки – це система знань, яка містить: 1) загальні положення криміналістичного документознавства; 2) криміналістичне дослідження рукописів; 3) криміналістичне дослідження рукописних текстів; 4) техніко-криміналістичне дослідження документів [1, с. 12-13].

Найбільший за обсягом є розділ "Техніко-криміналістичне дослідження документів". У ньому розглядаються питання щодо технологій виготовлення документів, їхніх захисних властивостей, особливості носіїв інформації та способів її відображення й кодування, способів поліграфічного друку, печаток і штампів, способів їх підробки й ознак такої підробки, особливостей техніко-криміналістичного дослідження підписів, пластикових карток, грошових знаків тощо. Усі розділи системи тісно пов'язані між собою. Це, передусім, зумовлено

потребами практики розкриття та розслідування злочинів, особливостями структури більшості документів, що доволі часто потребує комплексного їх дослідження.

Важливе значення при визначенні класу, роду, виду (підвиду) криміналістичної експертизи відіграє знання її предмету. Питанням дослідження предмету експертизи займалися такі вітчизняні та російські вчені-криміналісти як: Т. В. Авер'янова, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, О. Р. Росінська, М. О. Селіванов, М. Я. Сегай, В. К. Стринжа, Г. В. Прохоров-Лукін, О. Р. Шляхов та ін. Незважаючи на це, в криміналістичній літературі питання щодо предмета експертизи мають дискусійний характер та не отримали свого кінцевого вирішення.

Більшість авторів вважають, що предмет експертизи – це ті обставини, що можуть бути з'ясовані в процесі експертного дослідження, фактичні дані, які встановлюються на основі спеціальних знань та дослідження матеріалів справи. Предмет експертизи визначається питаннями, поставленими перед екпертом слідчим або судом [2, с. 131; 1, с. 112; 3, с. 61; 4, с. 12]. Т. В. Авер'янова пропонує вважати предметом експертизи встановлення фактів (фактичних даних), суджень про факти, що мають значення для кримінальної, цивільної справи або справ про адміністративні правопорушення, шляхом дослідження об'єктів експертизи, які є матеріальними носіями інформації про подію, що відбулась [5, с. 77]. О. Р. Шляхов, досліджуючи предмет експертизи, також вказує на його тісний взаємозв'язок з об'єктами та методиками судової експертизи [4, с. 12]. Проаналізувавши вже існуючі визначення предмету експертизи, автори навчально-довідкового посібника "Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі" пропонують наступне його визначення: "фактичні дані та обставини справи про властивості, стани об'єктів, загальну родову (групову) належність або

конкретні об'єкти, індивідуальні ознаки будь-чого (речі, речової обстановки, речовини, знаряддя, транспортного засобу, ділянки місцевості тощо) або конкретної особи, а також про причини події, механізм та умови слідоутворення, що пізнаються шляхом використання спеціальних знань із різних галузей знань науки, техніки, мистецтва тощо, певними засобами (методами) при дослідженні матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ситуаційних та ідентифікаційних завдань судової експертизи" [6, с. 132]. Вважаємо, що таке визначення є найбільш вдалим, повною мірою відображає сутність предмета експертизи та слугує відправною точкою для визначення предмету конкретних класів, родів та видів (підвидів) експертиз.

М. М. Єгоров справедливо вказує, що предмет експертизи – це головне, але не єдине, що відрізняє один вид судової експертизи від іншого. Поняття предмета експертизи є поняттям родовим для всіх експертиз. Як зазначає Т. В. Авер'янова "предмет конкретного виду експертизи – поняття видове і поняття предмета конкретної експертизи – поняття конкретне" [5, с. 73]. Разом з тим, предмет судової експертизи визначає цілі експертного дослідження [7, с. 36].

Предмет судово-технічної експертизи документів (СТЕД) становлять факти, що мають значення для кримінальної чи цивільної справи, пов'язані з виготовленням документів, ототожненням матеріалів документів і засобів їх виготовлення, що встановлюються на основі спеціальних знань в галузі техніко-криміналістичного дослідження документів і в передбачуваному законом порядку. Спеціальні знання при цьому базуються на даних криміналістичної техніки, фізико-технічних, хімічних і технологічних наук [8, с. 75]. Схоже визначення предмету СТЕД дають О. В. Воробей, І. М. Мельников, О. Г. Волошин [9, с. 17]. Окремі автори предмет СТЕД окреслюють сукупністю різноманітної інформації, що відображається в документах при їх виготовленні, використанні та незаконному втручанні в

їхній зміст [10, с. 127]. Зважаючи на те, що судово-технічна експертиза документів уже давно вийшла за межі кримінального та цивільного процесу, то обмежувати її вказаними процесуальними рамками є недоцільним. Зокрема, у преамбулі Закону України "Про судову експертизу" [10] зазначено: "Закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки". На нашу думку, законодавець свідомо не обмежив сферу застосування судової експертизи, виходячи з того, що спеціальні знання все більш широко почали використовуватись практично у всіх сферах судочинства.

У спеціальній юридичній літературі та методичних посібниках щодо технічної експертизи документів застосовуються такі терміни-визначення як: судово-технічна експертиза документів [9, с. 17]; техніко-криміналістична експертиза документів [3, с. 79]; судово-технічне дослідження документів [11, с. 181]; техніко-криміналістичне дослідження документів [1, с. 127]. На наш погляд, всі терміни мають право на існування, але вони не є рівноцінними.

Вважаємо, що доцільним є використання таких термінів-визначень, як судово-технічна експертиза документів, техніко-криміналістична експертиза документів. Таке міркування викликано тим, що кожна експертна галузь ґрунтується на відповідній галузі наукового знання. Судово-технічна експертиза документів ґрунтується на техніко-криміналістичному дослідженні документів, яке є частиною криміналістичної техніки і розвивається, використовуючи досягнення природничих та технічних наук [9, с. 17]. В п. 1.2.1. "Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз" [12],

технічну експертизу документів названо одним із основних видів криміналістичних експертиз. В чинному Кримінально-процесуальному кодексі висновок експерта зазначено як один із видів джерел доказів (ч. 2 ст. 65). Тому, коли йдеться про експертне дослідження документів, то слід уживати термін-визначення судово-технічна експертиза документів, або техніко-криміналістична експертиза документів.

Документ є складним матеріальним утворенням, тому будь-який його елемент (складник) може стати об'єктом техніко-криміналістичної експертизи. На практиці в СТЕД виділяється дві взаємопов'язані частини документа: його матеріал та реквізити. Кожна з цих частин є носієм важливої інформації про документ, засоби й барвники, що використовувались для його виготовлення чи підроблення.

Коло питань, що вирішуються судово-технічною експертизою документів, достатньо широке та багатоаспектне. Воно залежить від тих завдань, які необхідно розв'язати у процесі дослідження представленого об'єкта (документа чи його частини). В. В. Бірюков, В. В. Коваленко та ін. [1, с. 128-129], узагальнюючи ці завдання, об'єднують їх у дев'ять груп:

1) встановлення типу, системи, марки, моделі друкарської техніки, належності літер певному комплекту шрифтів;

2) встановлення способу виготовлення документа (й зокрема його складових і реквізитів), обладнання, речей та матеріалів, які для цього використовувалися;

3) встановлення факту втручання в первісний зміст документа, способів і речовин, які для цього використовувалися;

4) виявлення наявності та змісту первісних записів, які містились у документі до втручання;

5) виявлення та відновлення змісту, непомітних і слабкопомітних записів або інших позначок у пошкоджених документах: розірваних, залитих, закреслених, обпалених, обвуглених, спопелілих та ін.;

б) ідентифікація приладів і приладдя, що використовувалося для виготовлення документа:

а) друкарських форм деяких літер, друкарських машин, принтерів і копіювально-розмножувальних апаратів, печаток, штампів та факсиміле за їхніми відбитками;

б) приладів для письма (кулькових, перових ручок тощо) за мікротрасами штрихів;

7) ідентифікація особи, що надрукувала текст з використанням друкарської машинки чи комп'ютера, намалювала або вирізала зображення – за особливостями навичок виконавця;

8) дослідження матеріалів, які використовувалися при виготовленні документа (папір, фарба, клей, чорнила та ін.);

9) встановлення часу виготовлення документа, певних його реквізитів, послідовності нанесення штрихів, печаток, підписів тощо.

Ці завдання є основними, і така групофікація визначає зміст предмета СТЕД. До основних завдань також слід віднести розробку нових методів і методик дослідження документів, що дозволяють розширити можливості експертизи, особливо при дослідженні нових об'єктів таких як машинограми, електронні документи, удосконалити можливості існуючих методів та методик. Кожне основне завдання містить в собі конкретні (спеціальні) завдання, які вирішуються в ході експертного дослідження та залежать від об'єкта дослідження.

Важливе місце у вивченні можливостей судово-технічної експертизи відіграє знання її об'єктів. Більшість об'єктів СТЕД становлять документи, що залучаються до кримінальних, цивільних та адміністративних справ. Вони поділяються на дві групи: такі, що перевіряються, і порівняльні. До документів, що перевіряються, найчастіше відносяться документи – речові докази. Групу порівняльних документів становлять об'єкти – зразки, які

надаються експерту особою або органом, що призначив експертизу, та виготовлені експертом у ході дослідження.

Найбільш поширеними об'єктами досліджень є: 1) матеріали, що використовуються при виготовленні документів (матеріальна основа – папір, пластик, феромагнітні плівки; обкладинки, палітурки – коленкор, металеві та пластикові вставки тощо; різноманітні фарби та чорнила, якими виконуються написи й графічні зображення; клей, сургуч та ін.); 2) реквізити документа (текст; фотознімки; підписи; службові позначки; реквізити, що виконують захисну функцію; відбитки печаток і штампів; резолюції тощо); 3) обладнання, речовини та засоби, що використовуються при виготовленні документів (друкарські форми; печатки та штампи; друкарські машинки; принтери; касові апарати; компостери; кулькові й перові ручки та ін.). З появою нових документів до переліку обладнання варто включати і комп'ютери. Зважаючи на сучасний стан розвитку поліграфії, саме комп'ютери є тим знаряддям, за допомогою якого не лише виготовляється макет майбутнього документа, а й готуються заготовки окремих частин документа, або окремі його реквізити для подальшого використання в процесі підроблення. Сама інформація, що міститься в комп'ютері, не є об'єктом СТЕД, але вона може бути об'єктом комплексного дослідження, яке проводиться в рамках технічної експертизи документів та комп'ютерно-технічної експертизи.

Велика кількість завдань, що ставиться при проведенні судово-технічної експертизи документів, об'єктивно вимагає застосування цілого ряду різноманітного обладнання та відповідних методів дослідження. На сьогодні при дослідженні документів найбільш широкого застосування набули такі методи як: фізичні, фізико-хімічні та хімічні. Вказані методи застосовуються досить давно, апробовані, і до останнього часу задовольняли потреби слідства та суду. Поряд з певними перевагами ці методи мали й недоліки, основним з яких було пошкодження або

руйнування об'єктів дослідження. Тому потреби практики постійно спонукають до удосконалення вже існуючих та пошуку нових, неруйнуючих, методів дослідження. Перспективним у даному напрямку є комп'ютеризація процесу експертного дослідження, розроблення методів комп'ютерного моделювання, що дозволить зберегти об'єкти дослідження у тому стані, в якому вони були представлені на експертизу.

Досліджуючи методологію судової експертизи, Т. В. Авер'янова виділяє наступні проблеми, що потребують вирішення: 1) розширення кола експертних методів; 2) модифікація методів дослідження (пошуковий характер мислення, відхід від консервативних поглядів); 3) комплексування методів експертної діяльності (комплексний підхід при дослідженні складних об'єктів, виникнення та розвиток комплексних експертиз); 4) підвищення роздільної здатності методів (може бути досягнуто удосконаленням приладової бази методу, використанням нових технічних засобів, удосконаленням самого методу, розробленням нових експертних методик, більш повним використанням закладених у методі можливостей); 5) пріоритетний розвиток неруйнуючих методів дослідження, що дозволить зберегти досліджувані об'єкти для подальшого експертного дослідження та оперування ними при судовому розгляді справ; 6) математизація методів експертного дослідження і автоматизація процесу їх застосування. (Дає можливість створювати алгоритми та програми з метою автоматизованого вирішення задач судової експертизи, та розробляти різноманітні автоматичні інформаційно-пошукові системи для конкретних об'єктів експертизи) [5, с. 90-97].

Таким чином, судово-технічна експертиза документів має свій специфічний предмет, свої безпосередні об'єкти, самостійні завдання дослідження і комплекс методів. В системі судових експертиз правомірно виділена у самостійний рід криміналістичної експертизи. Судово-технічна експертиза документів взаємопов'язана з багатьма родами

криміналістичних експертиз, зокрема з судово-почеркознавчою, судово-трасологічною експертизою, криміналістичним дослідженням матеріалів, речовин та виробів з них, комп'ютерно-технічною експертизою. При цьому вона залишається моноекспертизою, хоча по відношенню до новітніх документів, як специфічних об'єктів дослідження, може носити і комплексний характер.

Список використаних джерел

1. Криміналістичне документознавство: Практ. посіб./ [В. В. Бірюков, В. В. Коваленко, Т. П. Бірюкова, К. М. Ковальов]; За заг. ред. В. В. Бірюкова. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 332 с.
2. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 208 с.
3. Експертизи у судовій практиці: наук. практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.
4. Шляхов А. Р. Предмет и система криминалистической экспертизы / А. Р. Шляхов // Вопросы криминалистической экспертизы и правовой кибернетики. – М. : ВНИИСЭ, 1971. – Вып. 3. – С. 12-28.
5. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2007. – 480 с.
6. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : Навчально-довідковий посібник. – Х. : ТОВ "Одіссей", 2004. – 448 с.
7. Егоров Н. Н. Вещественные доказательства: уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты / Н. Н. Егоров. – М. : Издательство "Юрлитинформ", 2007. – 304 с.

8. Назначение и производство криминалистических экспертиз (пособие для следователей и судей). – М. : Юридическая литература, 1976. – 296 с.
9. Воробей О. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Навчально-методичний посібник / О. В. Воробей, І. М. Мельников, О. Г. Волошин. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 304 с.
10. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
11. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Збірник науково-практичних матеріалів / Міністерство юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; Ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2006. – Вип. 6. – 448 с.
12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та проведення судових експертиз : Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0705-98>.

Гонгало С. Й.

Сучасний стан судової техніко-криміналістичної експертизи документів

У статті розглядається поняття судової техніко-криміналістичної експертизи документів, її предмет, об'єкти та методи, сучасний стан і перспективи подальшого розвитку

Ключові слова: судово-технічна експертиза документів, предмет експертизи, об'єкти експертизи, методи

Гонгало С. И.

Современное состояние судебной технико-криминалистической экспертизы документов

В статье рассматривается понятие судебной технико-криминалистической экспертизы документов, ее предмет, объекты и методы, современное состояние и перспективы развития

Ключевые слова: судебно-техническая экспертиза документов, предмет экспертизы, объекты экспертизы, методы

Hongalo S. Y.

Current state of a forensic technical examination of documents

The article deals with the notion of a forensic technical examination of documents, its subject, objects and methods, current state and prospects of further development

Key words: forensic technical examination of documents, subject of examination, object of examination, methods